

# Les converses: elements per a la història cultural

**Anna Gómez i Mundó\***

## Resum

La intangibilitat pròpia dels principals elements que constitueixen la naturalesa de la conversa no treu que aquesta pràctica sigui una més a tenir en compte per part de la història cultural. En tant que transmissora i generadora de simbòlic, la conversa esdevé l'artefacte, pràctica i representació quasi invisible d'un element cultural de primer ordre que mostra i encarna una manera de relacionar-se amb la realitat i de significar-la. A més, la voluntat de la mateixa història cultural necessita l'assistència de l'experiència de conversar, és a dir, d'acompanyar-se i deixar-se dir per altres, d'atrevir-se a pensar amb rigor, a imaginar, a reprendre narracions i endinsar-s'hi amb la incertesa i obertura que comporta tota pràctica artesanal. Aleshores, cultura i pensament, educació i història es troben en l'espai frontera, marginal i provocador de les converses.

## Paraules clau

història cultural, conversa, pensament pedagògic, narrativa

*Recepció de l'original: 6 de juny de 2012*

*Acceptació de l'article: 20 de març de 2013*

## Habitar el temps fent història

Cada vegada se'ns fa més evident que resseguir la història en la seva totalitat és un propòsit fallit a priori. Admetem la complexitat de les trames històriques, configurades al seu torn per la imbricació de múltiples elements no sempre organitzats per línies de coherència. Sabem, també, que la inscripció històrica d'un individu no es dona al marge del seu context. La dotació de significat de la seva existència està mediatitzada per la relació que manté amb la seva comunitat, amb les coordenades simbòliques que aboquen sentits i finalitats de les seves idees i accions. Així, a l'hora de descriure i valorar les seves pràctiques tal individu es subjecta –esdevenint subjecte– als elements que el temps posa a la seva disposició. Seguint-los al peu de la lletra o desmarcant-se'n amb més o menys mesura, cadascú va habitant el temps fent història.

Al mateix temps, caldria tenir en consideració que el fruit de pensar és l'aproximació a la resposta que busca arribar a desllorigar les preguntes que ens fem mentre habitem el temps. És per això que si considerem el pensament com una de les activitats i creacions humanes que permeten traçar el recorregut històric d'una comunitat, aleshores és pertinent incloure el pensament com un dels components culturals que participen de la història.

---

(\*) Doctora en Pedagogia per la Universitat de Vic. És professora del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic i membre del GREUV (Grup de Recerca Educativa de la Universitat de Vic). Com a investigadora, ha desenvolupat recerca entorn de la pràctica i la relació educativa, la investigació narrativa i la memòria educativa. Reparteix la seva docència entre els graus de Mestre i d'Educació Social, amb assignatures de sociologia de l'educació, educació amb persones adultes i seminaris de pràctiques. Adreça electrònica: anna.gomez@uvic.cat

Ara bé, allò que sabem com a resultat del pensament rau, sovint, en el llegat visible d'aquest. Narracions, objectes i estructures donen fe de la capacitat de creació del pensament. No obstant, els recorreguts que ha seguit el pensament abans de concretar-se per a ser presentat gairebé mai poden ser resseguits d'una manera clara mirant l'ordre lògic que se li suposa. La comprensió del llegat del pensament que disposem, d'aquesta dimensió de la història cultural que anhelem comprendre, passa, doncs, per una actitud d'obertura que salti més enllà de l'obvietat que presenta el corpus central. És a dir, per tal de comprendre la creació cultural que aquesta o aquella obra de pensament ens brinda és necessari –encara que enormement difícil– conèixer les zones ombrívols, privades, gairebé íntimes, marginals, amb què s'ha construït i amb les quals constantment va revivint i re-configurant-se fins a arribar a altres enunciats, uns enunciats més o menys diferents dels que en un principi van vestir-la.

D'aquí que malgrat sigui una tasca feixuga, ambigua, difícil i a voltes inabastable, posar atenció a allò que envolta el pensament és quelcom indefugible per a qui concep la seva creació com un entramat complex de pràctiques, lògiques i voluntats. Massa sovint, però, la simplificació en l'exposició d'una aportació de pensament esborra tant la seva convivència amb d'altres com els creuaments que s'han mantingut amb d'altres d'anteriors o contemporanis. L'omissió del context en el qual el pensament ha estat engendrat és una via que oculta i desmereix la pluralitat de simbòlics i pràctiques amb les quals s'ha trobat la nova aportació al corpus cultural de la societat.

Conscient del que les idees anteriors plantegen, en el present text proposo fer una aproximació a una de les pràctiques alberg de simbòlic que han passat més desapercebudes malgrat ser bressol i palanca de cultures. Una pràctica intrínsecament lligada a una de les activitats més humanitzadores i comunes de les criatures humanes, això és, la de pensar. Un pensar que és conversa amb una mateixa, amb l'altre i allò altre. Un pensar que aprofundeix, matisa i trenca pensament, i de la història d'aquest podríem aventurar una història de les converses que l'han sostingut, una història de la pràctica de la conversa.

## La conversa: un joc artesanal de pensament

Allò destacable de la conversa, però, no queda reclòs –que no és poc– en la contribució al pensament i, per tant, a la cultura, sinó la dimensió inherentment cultural que significa la seva pràctica que pot ser qualificada, com anirem argumentant més endavant, d'artesanal.

Del llatí *conversari*, la conversa posa nom al *viure amb companyia*, a *tractar amb algú*. La dimensió relacional que conté l'acció queda clarament recollida en la seva etimologia, i més si incorporem que ens acompanyem d'algú per a tractar-hi d'alguna cosa, per *versar amb ell* al voltant d'alguna qüestió. Conversar ens desplaça, doncs, de la díade a la tríada o més enllà d'ella: la parella que conversa i allò que convoca la trobada d'aquesta.

Alhora, les accions de *viure amb companyia* i de *pensar* ens remetent al ventall divers de formes d'estar en la vida, ens plantegen l'amplitud de possibilitats d'habitar-la. I en cada una d'elles, tant les pràctiques com els artefactes amb els que ens ajudem per a viure-hi, i els significats que els atribuïm per tal de narrar-nos en l'experiència de viure

són tots ells elements culturals que, inscrits en un espai i temps, conserven i transformen els referents culturals del context. Perquè qui conversa fa aparèixer en la narració una nova realitat, crea o manté una expressió cultural de la qual n'és mediador i, a vegades, creador. Així doncs, i partint del supòsit que allò cultural és materialitat però també potència, la inscripció de la conversa com aquell marc amb potencialitat de crear nous elements culturals a partir de l'articulació dels vells amb noves ideacions és del tot pertinent. Conservació i creació cultural es troben en el ventall de funcions que desplega la pràctica de la conversa, una de les pràctiques culturals més sostingudes al llarg dels temps.

L'accessibilitat a la conversa la dota d'una quotidianitat que fa que aquesta esdevingui tant en espais domèstics com en acadèmics, tant en espais públics com en la privacitat de cadascú. No només l'accessibilitat a la conversa n'impulsa la pràctica, sinó que en origen, caldria considerar-la com una de les accions amb la que tot ésser humà dóna resposta a la necessitat vital d'estar en relació.

La necessitat que els éssers humans tenim de narrar-nos i comprendre la realitat que habitem és el que fa intuir que, malgrat la intangibilitat de la conversa, aquesta ha existit de temps ha. I és que la pràctica de la conversa és un dels marcs d'experiència al qual tenim accés tots els éssers humans indistintament del nostre sexe, estatus social, formació acadèmica, poder adquisitiu o de l'edat que vivim. La paraula primera de la llengua materna, la que sempre aprenem en relació amb algú altre, ens ensenya la concordança entre el que és i la paraula que la nombra. I d'aquí es desplega un altre aprenentatge absolutament meravellós i que ens acosta a iniciar-nos en la pràctica de conversar: el de saber que el llenguatge ens posa en relació amb l'altre i allò altre, això és, que no és quelcom que acabi en si mateix, sinó que és passatge de relació viva<sup>1</sup>. La potència simbòlica del llenguatge es troba tant en la seva capacitat de dir la realitat com en la de crear-la, ja que és amb ell que anem significant el món, la nostra existència, construint i vivint en una realitat simbòlica que pot quedar-se estàtica reproduint allò donat o esdevenir mal·leable i fundadora de sentit en funció del llenguatge que tinguem a disposició. El simbòlic del llenguatge, doncs, és allò omnipresent en les narracions amb les quals dotem de sentit la realitat, en les que aprenem i conversem amb els llenguatges que ens acosten una mica més a la part innombrable de la vida, fent-nos conscients del misteri i la incertesa que la constitueixen. I amb el llenguatge que balbucegem entrem de ple a conèixer i a participar d'un element cultural de primer ordre, això és, amb un dels elements més potents del marc simbòlic per on deambularem al llarg de la vida, de la nostra història i també en la del pensament: «el lenguaje que utilizamos para analizar la mezcla cultural, el hibridismo o la traducción también forma parte de toda una historia cultural» (Burke, 2010, p. 90).

La conversa en tant que forma i joc de llenguatges esdevé, en conseqüència, una de les portes al pensament. Porta i passatge, ambdues, perquè és en la conversa quan assagem altres maneres de portar l'experiència a la paraula, i també és en la conversa

(1) Coincideixo amb Remei Arnaus (2010, p. 171) en la significació que atorga a la llengua materna més enllà de ser la llengua que hem après de la mare o de qui per ella: «Más bien hablo de lengua materna como estructura simbólica de la relación con el mundo, ya que la lengua la aprendemos junto a una relación que nos sostiene y nos cuida, regalándonos así un orden de sentido de estar en el mundo.»

quan descobrim que els altres narren amb nous tons el record de la nostra experiència. En definitiva, la pràctica de la conversa és una experiència d'aprenentatge que combina paraula i pensament:

Hay una cierta relación entre pensamiento y lenguaje como expresión del proceso del pensamiento en sí y el carácter concreto de la realidad del que habla, piensa y habla, habla y piensa. Podríamos incluso inventar un nuevo verbo, "hablar-pensar" o "pensar-hablar". Creo que mi lenguaje y mi pensamiento son una unidad dialéctica. Están profundamente arraigados en un contexto. La pedagogía debería asumir el rol de ayudar a reformular este pensamiento. (Freire, 1990, p. 183)

Curiós, interessant i imprevisible és també el camí que recorre una conversa; cadascuna dibuixa un recorregut que sacseja planificacions i rutes marcades per conduir els interlocutors per terrenys verges i tortuosos. I és que la narració compartida que esdevé conversa va articulant-se per unes coordenades que són fugues de les marques delimitades d'altres activitats humanes. Com l'activitat de tot artesà, és inaugurada amb l'interrogant obert de cap on durà l'atenció i escolta, la total implicació del cos que requereix la voluntat de caminar la proposta d'elaboració de quelcom, sigui un instrument o un anell, sigui una reflexió o un nou plantejament teòric.

Més encara: en la conversa, l'element imprevisible no es troba tant sols en el seu discórrer, sinó també en l'esdeveniment que la pot inaugurar o en el que pot aparèixer enmig de la narració, girant-ne el rumb o il·luminant la zona ombrívola per on s'havia maldat d'orientar-se. El desconcert que provoca l'esdeveniment obre la porta de l'espai desconegut que és el no saber, la pèrdua. I en el sentir-se perduda, la criatura respon amb una fugida o amb un saber sostenir-s'hi mostrant una manera de relacionar-se amb la realitat, de significar la seva existència, mostrant cultura<sup>2</sup>.

De la mateixa manera que passa en la pràctica de la conversa, la pràctica artesanal no acaba en l'artefacte manufacturat. Aquest n'és un més i mai idèntic a l'anterior. L'exclusivitat, la impossibilitat de repetir-se és l'empremta artesanal de les activitats que, com la conversa i la pràctica educativa, impliquen de ple els individus en propostes que van més enllà de la materialitat<sup>3</sup>.

Precisament, aquesta part intangible és un dels components que fan de la conversa una ocasió per a la relació amb allò altre de l'altre sense poder caure en una apropiació individual, ja que el que en la conversa circula està *entre* les dues, quatre o sis conversadores; és una pràctica que permet, per tant, estar amb l'altre sense capturar-lo ja que, si

(2) Al llarg del text em referiré a cultura amb la proposta amb la qual Peter Burke (Burke, 2010, p. 66) apunta el seu significat: «Quisiera, eso sí, definir el término "cultura" en sentido amplio, de manera que englobe actitudes, mentalidades y valores, así como la forma en que éstos se expresan o adquieren un significado simbólico cuando se encarnan en artefactos, prácticas y representaciones.»

(3) Per mi, l'espai artesanal de la pràctica educativa és aquell que pren forma de narració, l'espai en el qual una i altre, un i altra es relacionen, s'escolten, es vinculen, es narren i poden, més endavant, narrar l'experiència d'haver-se narrat, comunicar-la des de la singularitat de cadascú: «La narración es también, por decirlo así, una forma artesanal de la comunicación. No se propone transmitir el puro 'en sí' del asunto, como una información o un reporte. Sumerge el asunto en la vida del relator, para poder luego recuperarlo desde allí. Así, queda adherida a la narración la huella del narrador, como la huella de la mano del alfarero a la superficie de su vasija de arcilla. Los narradores son proclives a empezar su historia con una exposición de las circunstancias en que ellos mismos se enteraron de lo que seguirá, si ya no lo ofrecen llanamente como algo que ellos mismos han vivido.» (Benjamin, 2008, p. 71)

ho féssim, hauríem eliminat el que ens és, precisament, indispensable per a la conversa. L'altre desapareixeria, i la conversa finiria:

Pues no se trata de apropiarse de saberes, sino de que los saberes se apropien de la manera de ser, de que el carácter individual se deje herir por nuevas marcas; pues un saber que invita a vivir según lo aprendido es un saber basado en una relación emotiva. (Salinas, 2010, p. 71)

En la llibertat de pensament que permet la conversa, el constrenyiment es cenneix en el marc del saber que es disposa i de l'autorització que cadascú es dóna per jugar-hi. Amb tot, sigui quin sigui el marge dels dos elements que cada persona i al llarg dels temps s'hagi tingut a disposició, és sensat considerar el valor rellevant que la conversa ha tingut en la configuració de la història, tant en la participació en l'artesanía dels entramats culturals com en els processos de transmissió.

## La dimensió cultural de la conversa

Antes de ser elevada al rango de relato literario o histórico, la narración se practica primero en la conversación ordinaria en el marco de un intercambio recíproco. (...) Nuestra relación con el relato consiste, en primer lugar, en escucharlo: nos cuentan historias antes de que seamos capaces de apropiarnos de la capacidad de contar y a fortiori de la de contarnos a nosotros mismos. (Ricoeur, 1999, p. 20)

Escotar i narrar són dues accions inherents a la conversa. Ricoeur ja assenyala com en l'origen del relat, també el de la història cultural, hi ha una conversa que és en tant que esdevé trobada d'intercanvi d'històries, d'experiències que van narrant-se amb l'enfilall d'interseccions que constitueixen la conversa. És en aquest caràcter de *trobada amb* on apareix la possibilitat de la novetat, de la ruptura en la claredat del discurs i de la seva coherència fins al moment. Dit d'una altra manera, la trobada esdevé esdeveniment; la conversa és en si un esdeveniment que al seu torn pot engendrar-ne de nous i, amb aquest element ontològic, participa així en la història cultural: «Un encuentro es un acontecimiento, y eso nos lleva a considerar el posible lugar en la historia cultural de los relatos de los acontecimientos» (Burke, 2006, p. 149).

Ara bé, qualsevol creuament de paraules és una conversa? La comunicació oral entre persones és sempre una conversa? Més ben dit: és el mateix comunicar que conversar? Joan Fuster, qui dedicà part del seu temps a pensar l'experiència de conversar, apunta matisos significatius que destrien la conversa d'altres pràctiques:

El terme "conversa", en efecte, sol admetre aquesta accepció lleument restringida: es tracta d'una forma de "parlar-nos", no massa mediatitzada per la premsa, i amb temes que, fins i tot partint del més trivialment anecdòtic, apunten a qüestions més vastes o penetrants. I la veritat és que no resulta freqüent de trobar enlloc massa "conversadors" de bona pasta. Hi ha un "art de la conversa" que pocs posseeixen o aprenen. No és la mateixa cosa parlar que conversar, i tan abundants com els parlatges són d'escassos els conversadors. (Fuster, 1967, p. 28)<sup>4</sup>

La xerrameca i el monòleg adoctrinador sense rèplica poden confondre's en una pràctica de conversa, talment li passa a l'interrogatori que busca trobar allò que vol trobar o a qui instrueix amb les arts de l'alliçonament quan vol convèncer l'altre. Fins i

(4) L'escassetat de conversadors de la que es queixa Fuster remet al preocupant declivi d'experiència comunicable que ja exposà Benjamin: «Cada vez más raro es encontrarse con gente que pueda narrar algo honestamente. Con frecuencia cada vez mayor se difunde la perplejidad en la tertulia, cuando se formula el deseo de escuchar una historia. Es como si una facultad que nos parecía inalienable, la más segura entre las seguras, nos fuese arrebatada. Tal, la facultad de intercambiar experiencias.» (Benjamin, 2008, p. 60).

tot hi ha qui qüestiona la pretensió de guanyar l'altre en el joc discursiu, un objectiu que pervertiria un dels elements constitutius de la naturalesa de la conversa:

La conversación con uno mismo es más libre que la que se dirige a otros. En la conversación con uno mismo no hay que defender una opinión contra las opiniones de los demás, y además tratar de salir ganando. Si hablo con otros enseguida me domina una opinión. Tengo que movilizar todo lo que apoya esa opinión y reprimir todo lo que podría debilitarla. Al dirigirme a otros me limito a frases que suenan como si tuviera razón. Y cuanto más suenan las frases a "tener razón", más alejadas están del lenguaje al que me abandono cuando hablo conmigo mismo. (Walser, 2006, p. 35)

Si observem els elements que fan que una conversa sigui conversa, si som sensibles a les condicions que es necessiten per tal que aquesta pràctica pugui ser anomenada conversa, serà més fàcil evitar tal confusió i, alhora, podrem copsar la dimensió cultural que porta cada component de la conversa i que la fa ser un element a prendre en consideració per part de la història cultural.

A tall de mostra, exposaré part del conjunt de condicions que posa la pràctica de la conversa per tal de poder desenvolupar-se com a tal, condicions que permeten considerar-la com a pràctica cultural.

En primer lloc, i com una exigència ineludible alhora que no imposable, l'assumpció d'una actitud ètica que esdevé imprescindible: prendre's seriosament l'altre, prendre's seriosament l'interlocutor. La consideració respectuosa vers qui gràcies a ella, a ell, puc entrar en el joc de pensament és fonamental per tal que la conversa es mogui en els mínims d'honestedat; fingir atenció i consideració falseja la pràctica d'intercanvi. Elias Canetti ho expressa ben clar quan narra el lloc que les converses van tenir en el seu procés d'aprenentatge, anomenant-les com «l'aprenentatge silenciosos d'aquells anys, encara que en fossin emprades tantes, de paraules». La seva experiència en la pràctica de conversar el porta a afirmar la condició que hem plantejat amb aquestes paraules: «El respecte per les persones comença amb el fet de prendre en consideració les seves paraules» (Canetti, 2001, p. 247). Així doncs, qui parla en la conversa també escolta l'altre. No passa de llarg les paraules que li estén l'altre, sinó que juga en relació amb elles, amb responsabilitat, i és aquest l'espai de *l'entre* on va germinant allò nou i desconegut, on la mixtura resultat de saber i no saber pren cos, on trobem l'espai d'hibridació. I així trobem que en la frontera entre allò compartit i allò inventat de nou hi rau la fecunditat de la narrativa conversa.

L'escolta respectuosa bressola en un temps plural. El temps multiplica els seus plans i ja no és un sinó tants com relats van apareixent i combinant-se en uns de nous. El relat que escolto, el relat que es trenca en mi, el que vaig articulant amb els bocins i les noves llavors, el que desplego més enllà de mi... És clar, per tant, que el temps de les converses no vol ni pot ser prescrit d'antuvi. El temps amic de les converses no vol presses, perquè aquest ha de sostenir un relat que té un altre temps que és plural i únic en cada cas. Perquè els temps de les narracions –com ho són les converses– no es poden precipitar sota pressions alienes a elles. Encara més, per la dimensió d'infinitud de les converses (una conversa no acaba al tancar el llibre ni al moment d'acomiar-nos de les interlocutores) aquestes sempre són narracions que s'estenen més i més enllà. Les portes d'entrada de noves reflexions, els viratges que porta en si el caminar errant del pensa-

ment, ens col·loca en un *temps altre* que cada individu i comunitat va coneixent i vivint amb més o menys acceptació i inventiva<sup>5</sup>.

Tal vegada, el testimoni més visible de la pràctica de la conversa es troba en els espais on es desenvolupa. Entrelaçada amb el fet que en les diferents esferes de la realitat humana la conversa pot ser desplegada versant d'una i altra qüestió hi ha, com ja hem vist, la seva contribució a la manera diversa d'estar al món i de relacionar-s'hi. Espais i temps de conversa intangible han deixat, per tant, materialitats i pràctiques tangibles. Així, arquitectures i costums, mobles i hàbits han participat dels paisatges culturals de les diferents comunitats. Alguns amb la voluntat explícita d'acollir-la (salons i biblioteques) i d'altres com a marcs incitadors d'ella (safareigs o cafès), cada entramat històric pot posar de relleu part de la petja que la pràctica de la conversa ha deixat en ell. És en aquest sentit que els contextos de conversa esdevenen *textos culturals*, i constitueixen part del patrimoni simbòlic de cada comunitat. Tant és evident el fet que les pràctiques no es poden aïllar del context on estan incardinades com que no es poden pensar de manera plana i desconnectada, al marge del context on han estat desplegades. No obstant, aquest és un altre dels punts que les fa difuses i alhora imprescindibles si es pretén resseguir i comprendre la història cultural. Sabem que hi són, però alhora els seus elements més característics s'esmunyen del mode de rastreig tradicional.

Fins ara hem enunciat alguns elements rellevants constitutius de la conversa: el respecte vers les paraules de l'altre i la responsabilitat assumida en relació a les pròpies són mostra de l'actitud ètica amb la qual poder transitar en la pràctica de la conversa<sup>6</sup>; una pràctica amb una evident dimensió relacional que representa una expressió d'habitar el temps d'existència implicant-se en una transformació de si des del deixar-se tocar. El caràcter transformador de la conversa fa pensar, doncs, en la convivència de la continuïtat de la seva pràctica i en les discontinuïtats (de temps, d'espais, eixos a partir dels quals versar i de les persones participants) que provoca tant en els individus com en les comunitats que en són context. I amb els elements rellevants, és més possible observar de quina manera tant el pensament que ha aportat la conversa com el context temporal i espacial que l'ha acollit representen i construeixen noves formes culturals.

La naturalesa de les converses, amb la seva dimensió narrativa que surt de la linealitat amb la introducció de girs, interpretacions i potència simbòlica que va mudant el context on es desenvolupa, fa que no es pugui anunciar un únic model exhaustiu de conversa. Cada una de les relacions que mantenim té la seva singularitat, es sosté en un

(5) Ocupar el temps conscientment, reservar-nos temps per a conversar, establir-nos en el valor de la immediatesa i la rapidesa o en el de l'assossec; contemplar en el quotidià els espais de temps per a la trobada oberta amb l'altre llegint-lo, parlant-li o parlant-nos vivint «l'aprenentatge silenciós» configura una relació amb el temps, configura cultura.

(6) El rigor, l'atenció, la disposició i la responsabilització emanen de la manera d'estar en relació, i aquest detall és important perquè, si no, seria el mateix que parlar en una llengua sense ningú dins, sense un subjecte singular, i quan això passa l'experiència encarnada –allò que inaugura i sosté el relat de la conversa– no té per on entrar. Pablo Oyarzun va escriure al pròleg de *El narrador*: «...los sujetos se constituyen inter-subjetivamente, en la constante exposición a la alteridad; esta inter-subjetividad sólo es posible en y por la comunicación, y esta comunicación, por ende, es esencialmente un intercambio de narrativas. Toda experiencia es, en este sentido, experiencia común. Desde el punto de vista del concepto de narración que elabora Benjamin, este 'devenir-común' está configurado por dos momentos: el de las experiencias que se comparten a través de la narración y sus contenidos, y el de la experiencia que se comparte en virtud de la común escucha.» (Benjamin, 2008, p. 13).

codi més o menys íntim i intransferible, i el ventall de llenguatges amb els que uns i altres podem comunicar-nos a l'hora d'intercanviar experiències, preguntes, emocions i sabers és d'una riquesa extraordinària. Una raó de pes per valorar que la naturalesa pròpia de la conversa no fa viable la seva historització completa i, no obstant, per tot hi ha indicis de la seva existència...

## La història cultural: una conversa

Pensament i llenguatges, cultura i pensament, cultura i pràctica de la conversa; parelles que es troben com fils nuats, nusos que no es deixen desfer. Com la mateixa conversa, la història cultural esdevé híbrida i complexa, robusta tot i les seves fragilitats de punts cecs i en la debilitat de les proves que podem aportar com a evidències. De fet, el component hermenèutic de la història cultural no deixa de ser una narració teixida amb la conversa dels significats de les pràctiques, artefactes i representacions de les comunitats humanes.

Potser és en aquest punt on apareix de manera més lúcida l'íntima relació de la història cultural i la pràctica de la conversa. No només per ser element d'estudi la conversa interessa a qui relata la història cultural, sinó també per ser ella un dels camins que permet alimentar tal relat. Així és, la conversa forma part de l'experiència investigadora; d'ella ens ajudem per a endinsar-nos i tibar de l'interrogant que interpel·la la nostra curiositat perquè té la potència de transportar els interlocutors que li donen vida cap a un punt que els allunya de les vores del saber, del que podem dir. El trànsit de la conversa desplaça a partir de la pregunta, de l'apunt llançat per l'altre, a partir de l'esdeveniment inesperat que qüestiona el coneixement de la realitat disponible fins aleshores; i condueix a tocar allò desconegut, inèdit o impensable fins al moment.

La conversa és una via per a viure i donar a conèixer una experiència d'investigació, com, sense anar massa lluny, va ser el cas de l'elaboració de la meva tesi doctoral (Gómez, 2011). Hi vaig prendre consciència que per tal de tirar endavant la comprensió de les preguntes de recerca vivia en una conversa contínua tant amb el coneixement disponible com amb les educadores amb qui pensava la pràctica educativa. I sempre, dia i nit, estava en conversa silenciosa, en una narració construïda des de i amb les converses establertes tant en la lectura com en l'escriptura. És per aquest motiu que, sense haver de deixar de banda les preguntes d'investigació –la conversa forma part de la pràctica educativa d'una manera central–, vaig dedicar certa atenció a les converses, en què consistien, quines dimensions tenien i quin havia estat el lloc que havien ocupat tant en el món educatiu com en l'activitat investigadora. Certament, potser per l'obvietat i familiaritat que en tenim, no ha estat massa central en la bibliografia acadèmica, però no obstant, quan els ulls afinen és freqüent trobar reconeixement explícit al lloc que les converses han tingut en processos de construcció de coneixement, posant de relleu la complicitat de narració i pensament, de converses i construcció de coneixement<sup>7</sup>. I bé,

(7) Un dels autors referents de la Nova Història Cultural com és Peter Burke inclou la possibilitat d'haver conversat com a motiu d'agraïment en un dels seus últims llibres, que encapçala dient: «Llevo tantos años dando clases y conferencias sobre historia cultural que es difícil recordar quién hizo aquel útil comentario o esa provocativa pregunta, pero lo que sé es que he aprendido mucho de la conversación y de los escritos de varios de los historiadores discutidos en este libro» (Burke, 2006, p. 13).

si la conversa és una via per a desenvolupar un projecte d'investigació, és sensat pensar que també és camí d'aprenentatge i via per a ensenyar el que hi ha i el camí per anar més enllà. El vincle de la pràctica de la conversa amb l'experiència formativa és, doncs, ben estret.

Al resseguir la història del pensament considerant la pràctica de la conversa com a part inherent a ella hem trobat que l'oralitat, l'escriptura i la lectura són experiències que convoquen la conversa. A mode d'exemple, és il·lustratiu el fet d'adonar-nos que una de les maneres que permet acostar-nos a la comprensió del pensament és la que trobem en les cites i les anotacions escrites al marge dels textos. En aquests marges bé hi podríem trobar les converses que ha suscitat o les que l'han impulsat. De fet, les cites i les anotacions que s'afegeixen al text original de les pàgines d'un llibre no deixen de ser la petja visible que testimonia el llegat invisible de les converses mantingudes amb allò que les paraules del text pretenen exposar, tant pel caràcter provocador o insinuant que els reconeixem com per la troballa o dimensió poètica que signifiquen (Gómez, 2007). Els textos deixen que entris en conversa amb ells: «Toda lectura reproduce un diálogo real o insinúa otro posible, lateral al texto. Son ramificaciones del camino principal, vías de emergencia que se van abriendo para darle acceso desde otros puntos.» (Martín Gaité, 2002, p. 636). Els escrits obliguen a conversar amb l'altre de tu, amb l'experiència a comunicar; la conversa oral no és sinó amb l'altre que no només acompanya sinó que també participa de la trama narrativa, habitant el temps, habitant història:

A este arte de lectores, le ha sido útil compararse con otros. Por ejemplo, el arte de los conversadores: las retóricas de la conversación ordinaria constituyen prácticas transformadoras de 'situaciones de habla', de producciones verbales donde el entrecruzamiento de posiciones locutoras instaura un tejido oral sin propietarios individuales, las creaciones de una comunicación que no pertenece a nadie. La conversación es un efecto provisional y colectivo de competencias en el arte de manipular 'lugares comunes' y de jugar con lo inevitable de los acontecimientos para hacerlos 'habitables'. (Certeau, 2007, p. LII)

En tant que pràctica humana, la lectura i l'escriptura són espais per al pensament d'allò viscut o ideat; d'aquí que pugui pensar que en la conversa s'hi troba un marc idoni per a posar en moviment el record de l'experiència quotidiana, sigui en l'oralitat o en el silenci de l'escriptura i la lectura: «No hay nada en la vida cotidiana de los seres humanos que no pueda convertirse en alimento para el pensamiento. (...) El pensamiento siempre implica recuerdo; todo pensamiento es, en sentido estricto, un repensamiento» (Arendt, 2002, p. 100).

La conversa –en tant que pràctica de narració i pràctica mobilitzadora de pensament– estableix un fort vincle amb el record. Aquest passar pel cor que és recordar, el visitar de nou esdeveniments passats resguardats en l'espai del record és un dels recorreguts que va fent i desfent qui s'interessa per les vicissituds de les cultures. Des de l'acord o la disconformitat, però amb la complicitat d'estar amb algú que sent el gust de conversar, pensament i narració avancen habitant un espai que temps més tard serà experiència gràcies a l'assistència del record.

## Les possibilitats de la història cultural per fer pedagogia

Tant a la pràctica de la conversa com a l'esdevenir de la història cultural, és possible observar unes qualitats compartides amb la pràctica pedagògica. Igualment, la pedagogia pot tenir en compte l'aportació que la història cultural faci de les converses per a pensar i actuar millor en la pràctica educativa, tot continuant al mateix temps essent un àmbit d'interès per a la història cultural.

Les qualitats compartides que prendré en consideració per a orientar les possibilitats que una i altra àrea de coneixement tenen d'alimentar-se amb el nexa de la pràctica de la conversa són tres: l'obertura que li és característica, la pràctica de llibertat que significa i l'espai de frontera que ocupa.

La combinació d'atenció i obertura a què ens obliga la conversa és, precisament, un dels trets que fa que parli de l'educació com un ofici que es mou en un taller artesà de narracions sostingudes entre converses, orals i silencioses. Incorporar el caràcter eminentment obert de tota conversa implica no utilitzar-la per a objectius finalistes, per a conclusions històriques tancades en elles mateixes, com tampoc ho és l'experiència formativa que viu cada persona<sup>8</sup>. També l'obertura planteja la infinitud dels temps i els espais, tant en el procés d'historització com en l'educatiu, i exigeix, per tant, una disposició de viure en un moviment que eviti l'enquistament autocomplaent. Aprendre a obrir-nos a altres temps més enllà dels que ens són donats de manera acotada, rígida i fixada és un dels desafiaments que la conversa –que obre, vehicula i es mou– posa davant la història i la pedagogia. No obstant:

Pero ya no hay poesía en la educación. Ésta, a golpes de prosa, anula las pausas que precisa la formación, no permite que la biografía, cuidando de sí, cuide del mundo. Tampoco hay oralidad, todo es texto, letras sin gargantas, y además, no para los oídos del sentimiento, sino para los ojos expertos. Sin voces vivientes en la atmósfera, todo es fijación escrita que separa las vivencias concretas del saber, para hacer de la biografía un tema más, no la amorosa inquietud que nos hace ser. (Salinas, 2010, p. 72)

Sostenir l'actitud d'obertura és una pràctica de llibertat. La dimensió relacional de la llibertat, la confiança que l'origina i l'acompanya i la relació activament passiva que manté amb la incertesa són mostres de com la llibertat es troba en la pràctica de la conversa. Una manera lliure d'estar en el món que continua escassejant. Com antany, la relació amb la incertesa no gaudeix de bona salut:

Actualmente la gente experimenta un fuerte horror frente a lo desconocido, horror a encontrarse con sucesos que no pueden nombrar, para los cuales carecen de referentes lingüísticos, de palabras. Los seres humanos no pueden sobrevivir si no pueden situar los sucesos confiriéndoles un nombre, encajándolos en el interior de su fondo de símbolos comunes. (Elías, 1994, p. 217)

El diàleg obert amb l'altre arriscant els propis límits no és instruïble d'una manera automàtica, sinó decisió de cadascú. No pot prescriure's, com tampoc pot obligar-se la troballa científica ni l'aprenentatge de cap criatura. És un acte lliure. La planificació recula en una posició d'orientació, admetent que l'esdeveniment amb la seva incertesa

(8) Tant sols per l'incompliment d'aquests trets, la iniciativa d'incorporar les converses com a estratègia publicitària tal i com ha fet darrerament una entitat financera del país queda desmerescuda d'entrada. La instrumentalització, les acotacions de temps, la fragmentació del relat i l'arbitrarietat d'accés a través de la premsa i dels suports digitals desqualifiquen que tal escenificació pugui ser presentada com a conversa.

i el risc d'endinsar-s'hi pot aparèixer en qualsevol moment. En aquest sentit, la multiplicat de significacions d'un esdeveniment històric i la varietat d'usos d'un conjunt d'artefactes obren un ventall d'hipòtesis amb les quals cal valentia i confiança per valorar-les amb rigor i imaginació, amb disposició de sortir dels límits coneguts i habitar espais limítrofs.

La presència discreta en testimonis tangibles de la conversa, aquesta pràctica que és passatge *entre*, insinua l'espai limítrof que ha ocupat en les diferents narratives. Com el comiat al portal de casa, la conversa habita aquests llindars fronterers, com també s'hi col·loquen investigadors i investigadores curioses, inconformistes i esperançades que busquen anar més enllà de l'experiència disponible sabent que sempre es quedaran en aquella zona borrosa, mai superant-la, ja que mentre el coneixement va aprofundint-se els marcs van eixamplant-se:

Estos señaladores, al igual que el marco de madera de un cuadro, presumiblemente no son ni parte del contenido de la actividad propiamente dicha ni parte del mundo externo a la actividad, sino más bien ambas cosas, internos y externos, condición paradójica a la que ya se ha aludido y que no ha de eludirse sólo porque no sea fácil pensar sobre ella con claridad. (Goffman, 2006, p. 262)

Amb les qualitats, s'han apuntat objeccions a la pràctica de la conversa al·ludint diferents aspectes que la dificulten o la perverteixen tant en els espais acadèmics com en la quotidianitat i en la pràctica educativa. Però tot i els obstacles que avui viu la possibilitat d'entrar en conversa, aquesta és fonamental en els espais de formació i en els processos d'investigació històrica. Del lloc que aquest tipus de narrativa ocupi en els processos de formació dependrà la possibilitat d'estar en disposició de poder viure l'experiència d'aprendre, l'experiència d'investigar; de poder viure'ns en experiències educatives i de memòria de la història cultural que no neguin ni tapin els processos d'hibridació amb els quals cada criatura i comunitat humana ha significat i significa la realitat.

"Parlant la gent s'entén", diuen. Jo crec que, en general, la gent s'entén molt poc. Ara bé: l'única manera possible d'entendre's és parlant. Només que això de 'parlar' –de parlar per entendre el proïsme i per fer-se entendre per ell– no és cosa que es produeixi sempre en condicions mitjanament favorables. Si fem un recompte i una estimació de les paraules que al cap del dia encreuem amb la gent del nostre entorn, i n'analitzem l'abast i l'eficàcia, comprovarem que a penes ens han servit per a res. En realitat, sí, ens han servit per a molt: per a donar una ordre o un encàrrec, per a referir un acudit o una notícia, per a precisar un negoci o una nimietat familiar, i d'altres operacions de tràmit social, que, certament, constitueixen la part més voluminosa i urgent de la nostra vida pràctica. Però, ben mirat, tot això és encara <anterior> al propòsit i a la necessitat d'"entendre'ns": d'entendre'ns els uns als altres, i d'entendre plegats els problemes i les esperances que tinguem en comú. (Fuster, 1967, p. 27)

Entendre plegats, vinculats en relacions educatives, en relacions de convivència i de construcció de significats de la nostra realitat, enumerant els problemes i les esperances que tinguem en comú és part del que ocupa la pedagogia i de la història cultural, totes elles compartint amb la resta de disciplines que toquen de ple el sentit de l'existència humana.

Entendre plegats des de la diversitat de maneres d'estar i sentir el món és allò que podem atendre amb la conversa, com així ha estat de temps ençà. La invitació seria, doncs, ser sensibles als espais i activitats que permeten la pràctica de conversar per així seguir habitant el temps fent cultura dotant-nos de generositat, obertura, confiança i llibertat, per així seguir sent subjectes històrics des de l'espai frontera de la conversa.

## Referències

- Arendt, H. (2002) *La vida del espíritu*. Barcelona, Paidós.
- Arnaus, R. (2010) «El sentido libre de la diferencia sexual en la investigación educativa» a Contreras, José; Pérez de Lara, Núria (Comps.) *Investigar la experiencia educativa*. Madrid, Morata, p. 153-174.
- Benjamin, W. (2008) *El narrador*. Buenos Aires, Metales pesados.
- Burke, P. (2006) *¿Qué es la historia cultural?* Barcelona, Paidós.
- (2010) *Hibridismo cultural*. Madrid, Akal.
- Canetti, E. (2001) *La torxa a l'orella*. Barcelona, Proa.
- Certeau, M. (2007) *La invención de lo cotidiano 1. Artes de hacer*. Mèxic, Universidad iberoamericana.
- Elías, N. (1994) *Conocimiento y poder*. Madrid, La piqueta.
- Freire, P. (1990) *La naturaleza política de la educación. Cultura, poder y liberación*. Barcelona, Paidós.
- Fuster, J. (1967) *L'home, mesura de totes les coses*. Barcelona, Edicions 62.
- Goffman, E. (2006) *Frame analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Siglo XXI i CIS.
- Gómez, A. (2007) «La cita: punt de partida, acompanyant i fita en l'elaboració de textos». *Papers d'educació* (Vic, Universitat de Vic), núm. 5. Document electrònic.
- (2011) *Entre Converses: una recerca narrativa en pràctiques d'educació social*. Tesi Doctoral. Consultable a <http://www.tdx.cat/handle/10803/9324>
- Martín Gaité, C. (2002) *Cuadernos de todo*. Barcelona, Círculo de Lectores.
- Ricoeur, P. (1999) *La lectura del tiempo pasado: memoria y olvido*. Madrid, Ed. Universidad Autónoma de Madrid – Arrecife.
- Salinas, H. (2010) «El antiguo tiempo de los artesanos» a Moreu, Ángel; Salinas, Héctor [ed.] *Iduna. Seminario de Pedagogía Estética*. Barcelona, Publicacions UB, p. 65-86.
- Walser, M. (2006) «Sobre la conversación con uno mismo» a Maaschelein, Jan; Simons, Marten (eds.) *Mensajes E-ducativos desde tierra de nadie*. Barcelona, Laertes, p. 31-43.

## *Las conversaciones: elementos para la historia cultural*

*Resumen:* La intangibilidad propia de los principales elementos que constituyen la naturaleza de la conversación no quita que esta práctica sea una más a tener en cuenta por parte de la historia cultural. En tanto que transmisora y generadora de lo simbólico, la conversación se convierte en el artefacto, práctica y representación casi invisible de un elemento cultural de primer orden que muestra y encarna una manera de relacionarse con la realidad y de significar la misma. Además, la voluntad de la misma historia cultural necesita la asistencia de la experiencia de conversar, es decir, acompañarse y dejarse decir por otros, de atreverse a pensar con rigor, a imaginar, a retomar narraciones y adentrarse con la incertidumbre y apertura que conlleva toda práctica artesanal. Entonces, cultura y pensamiento, educación e historia se encuentran en el espacio frontera, marginal y provocador de las conversaciones.

*Palabras clave:* historia cultural, conversación, pensamiento pedagógico, narrativa

## *Les conversations: éléments pour l'histoire culturelle*

*Résumé:* L'intangibilité propre des principaux éléments qui constituent la nature de la conversation n'empêche pas que cette pratique soit une de plus à prendre en compte par l'histoire culturelle. En tant que transmetteur et génératrice de symbolique, la conversation devient l'artefact, la pratique et la représentation quasi invisible d'un élément culturel de premier ordre qui montre et incarne une manière de se mettre en rapport avec la réalité et de la signifier. En outre, la volonté de l'histoire culturelle même nécessite l'assistance de l'expérience de converser, c'est-à-dire d'accompagner et de se laisser dire par d'autres, d'oser penser avec rigueur, d'imaginer, de reprendre des narrations et de s'y enfoncer avec l'incertitude et l'ouverture que comporte toute pratique artisanale. Par conséquent, culture et pensée, éducation et histoire se trouvent dans l'espace frontière, marginal et provocateur des conversations.

*Mots clés:* histoire culturelle, conversation, pensée pédagogique, narration

## *Conversations and their place in cultural history*

*Abstract:* The intangibility of the main elements that determine the nature of conversation does not detract from the fact that this practice should also be considered in cultural history. As a transmitter and generator of symbolic expression, conversation is the almost invisible artefact, practice and representation of an important cultural element, which demonstrates and embodies a way of relating to and interpreting reality. To achieve its aims, cultural history needs support from the experience of conversing, that is, of sharing and letting others speak for you, of daring to think rigorously, of imagining, of taking up narratives again and immersing oneself in the uncertainty and openness involved in all traditional practices. Thus, culture and thought, education and history meet in the frontier, marginal and stimulating space of conversations.

*Key words:* cultural history, conversation, educational thought, narrative